

Tarih Boyunca
**İSTANBUL
BORSASI**

Haydar Kazgan

Tarih Boyunca

İSTANBUL BORSASI

Prof. Dr. Haydar Kazgan

TARİH BOYUNCA İSTANBUL BORSASI

Prof. Dr. Haydar Kazgan

Genel Yayın Numarası: 429

ISBN: 978-625-95006-2-1

1. Basım, Eylül 2024

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. ©2023

Efil©2023

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.

Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika No: 45550

Genel Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

Grafik Tasarım: Ferhat Önder

Baskı ve Cilt:

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi Beytepe Köy Yolu No.3

Bilkent, Çankaya/Ankara

Telefon: 0312 266 44 10

Sertifika Nu.: 46519

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak Ata Apartmanı

No: 9/7 06670 Çankaya/Ankara Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 530 108 99 76 Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

[instagram.com/efilyayinevi](https://www.instagram.com/efilyayinevi)

twitter.com/efilyayinevi

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	5
ÖNSÖZ	7
BÖLÜM BİR	
DÜNYADA BORSALARIN DOĞUŞ NEDENLERİ VE GALATA BORSASI	9
Avrupa’da Borsaların Ortaya Çıkışı.....	15
OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA AVRUPA EKONOMİSİNE ENTEGRASYON ÇABALARI VE	
BORSALARIN ROLÜ.....	24
Fatih Sultan Mehmet ve Galata Bankerleri.....	25
Galata’da İlk Osmanlı Bankerleri ve Adı Konulmamış Borsa	30
Avrupa’da Finans Kapitalinin Oluşumu ve Galata Borsası’nın Kuruluşu	35
TÜKETİM TOPLUMUNA GEÇİŞ.....	48
Osmanlı Devleti’nin İlk İç ve Dış Borçlanması	48
Galata’da Borsa İşlemleri ve Oyunları	54
Osmanlı Maliyesinin Durumu ve Galata Borsası’nın Resmileştirilmesi	62
Galata Borsası Resmi Kimlik Kazanıyor	67
DÜŞÜŞÜN BAŞLANGICI	72
Moratoryum İlanına Giden Politikalar.....	72
1875 Mali Krizi ve “Moratoryum”	77
Rusya’nın Savaş Tazminatı Talebi ve Galata Beylerinin Hovardalığı.....	83
Düyun-u Umumiye’nin Kuruluşu, Galata Borsası’na Etkileri	87
Abdülhamit Dönemi ve Galata Borsası.....	92
1908 Devrimi’nden Sonra Galata Borsası.....	97
İşgal Altındaki İstanbul’da Borsa Oyunları ve İstanbul Rumlarının İstanbul’u Ele Geçirme Girişimleri.....	103
BÖLÜM İKİ	
CUHMURİYETİN İLANI VE BORSA	107
EKONOMİDE KURULUŞ, BORSADA UYKU DÖNEMİ	112
Dünya Krizi ve Ekonomide Yapılanma.....	112
Devlet Borsası.....	115
Merkez Bankası Kuruluyor	115
Devletçiliğe Geçiş.....	116
Borsa Başkente Taşınıyor.....	116
Savaş Yılları.....	116
Bir Dönüm Noktası: 1946.....	118
Döviz İşlemleri Borsadan Alınıyor	119
Planlı Dönem.....	120
Zorunlu Tasarruflar: Hürriyet Tahvili, Tasarruf Bonosu	121
Sermaye Piyasasında Kıpırdanma.....	122
Büyük Kriz, Ekonomide Yeni Bir Dönem	123
Yeni Bir Başlangıç	126
Bankerler Skandalı	127
Menkul Kıymet ve Kambiyo Borsası’nın Son Yılları	129
YENİDEN DOĞUŞ	131
Sermaye Piyasası ve Borsa Reformu.....	131
Sermaye Piyasası Kanunu.....	131
Borsa Kanunu.....	132
İMKB DÖNEMİ.....	133
Kuruluş ve İlk Yıl	133
İlk Çıkış, İlk Düşüş.....	135
Tophane’de Yeni Bina, Yeni Sistem.....	137
Sokak Borsası.....	139
Özelleştirme ve Borsa.....	140
Dışa Açılma ve Parlak Dönem.....	140
Sermaye Piyasasının Serbestleştirilmesi.....	141
Çıkış Sürüyor.....	142
Körfez Krizi ve Çöküş	143
Borsaya Yeni Araçlar, Yeni Kurumlar	145
Patlama Yılı 1993	146
Yabancı Portföy Yatırımları.....	149

Modernleşme Çalışmaları Tamamlanıyor	149
Bilgisayarlı Alım Satım Sistemi.....	150
Yatırımcının Korunması	154
İstanbul Boğazı'nda Yeni ve Çağdaş Bir Mekan.....	155
Borsanın Bugünü ve Yarını.....	156
KAYNAKÇA	160

ÖNSÖZ

Tanzimat'tan bu yana Türkiye'nin iktisat tarihi bugünkü Türkiye'nin iktisadi ve sosyal durumunu değerlendirmek için ilk ve belki en önemli kaynak olmasına rağmen yeteri kadar araştırılmış sayılmaz. Bana kalırsa hiç araştırılmamıştır. Bunun başlıca nedeni bu dönemin Marksizm'in doğuşu ve gelişmesi ile aynı zamana rastlamış olmasıdır. Bizim kuşağa hocalık etmiş olan değerli bilim adamları sırf bu nedenle bu dönemi fazla araştırmaktan kaçınmışlardır.

İşte bu korku ve çekingenlik bugün ilkokul çocuklarını bile güldüren bir tarih anlayışının yerleşmesine neden olmuştur. Üniversitelerimizde bile tarih dersleri bu korkunun gölgesinde kalmıştır. Örneğin 1830'ların başında Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilip sömürge yapılması olayının nedeni, bugün bile o dönemde Cezayir'deki Osmanlı valisinin Fransız konsolosunu elindeki sinek kovucu değnekle dövmesine bağlanmaktadır. Hiç unutmam, lisedeki tarih öğretmenimiz "Almış eline sopayı bir kötek çekmiş Fransız konsolosuna..." diye anlatıp dururdu. Aradan yıllar geçtikten sonra Fransız finans-kapitalinin Osmanlı ülkesine girişi ile ilgili araştırmalar yaparken, Fransız Merkez Bankası'nın o günlerdeki guvernörü tarafından kendi hükümetine yazılmış bir öneri elime geçti. Çağının bir finans dehası olan Lafitte, kendi hükümetine gönderdiği yazıda şunları açıklıyordu:

"Cezayir'den her yıl binlerce ton buğday almak zorundayız. Parasını da altınla ödüyoruz. Cezayir halkı ve çiftçiler çok ilkel bir yaşam sürüyor. Hiçbiri Fransız malına müşteri olamıyor. Yalnız birkaç toprak ağası ile Osmanlı yöneticiler bizden mal alıyor. Tıka basa buğday taşıyan gemiler oraya boş gidiyor. Altın para ile aldığımız buğdayı Fransa'da halka bakır para ile satıyoruz. Bu iş böyle giderse Merkez Bankasının altınları eriyip gidecek. Bu işe bir çözüm yolu bulun."

Fransızların Cezayir'i işgalinin asıl nedeni budur. Bu açıklama Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişkiler için de geçerlidir. Fransa oradan mal alıp borçlanmanın barış ve güvenin tek koşulu olduğu ilkesini dayatmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nın temelinde de bu gibi iktisadi nedenler yatmaktadır. Oysa okul kitaplarında ve üniversitelerde bile bu savaş "Plevne Zaferi" olarak gösterip gerçekleri çocuklarımızdan saklıyoruz.

Galata Borsası'nın ve Osmanlı dış borçlarının tarihi ayrı bir uzmanlık dalı değil, tarihin ta kendisidir. Bu iki önemli konuyu derinlemesine araştırmazsak tarihimizin bir bölümü karanlıkta kalır. Bu konularda kimse, "belge bulamıyorum" demesin. Araştıran mutlaka bulacaktır. Bir şeyler bulmaya çalışanlar sayesinde önemli kitaplıklarımızı "çağdaş" hale getirmek de mümkün olacaktır. Bugün kitaplıklarımızdan pek çok eser hiç kullanılmadığı için katalogdan da çıkarılıp, bunların bir kısmı kalorifer kazanına, bir kısmı kâğıt fabrikalarına gönderilmiştir. Eski Nafia ve Maliye Nezaretlerinin broşürlerinin, Galata Borsası haftalık bültenlerinin başına bunlar gelmiştir. Sahaflar bile ellerine geçen böyle belgeleri müşterisi yok diye kiloyla satışa çıkarmışlardır. Yeni yapılacak araştırmalar bunların tümüyle yok olmasını önleyebilir. Bu konuları benden sonra gelecek araştırmacılarımızın benim durumuma düşmelerini istemediğim için yazıyorum.

Prof. Haydar Kazgan

BÖLÜM BİR

DÜNYADA BORSALARIN DOĞUŞ NEDENLERİ VE GALATA BORSASI

İstanbul'un en eski gravürlerinden biri. Hartmann Schedel tarafından tahtaya oyularak yapılan bu gravür 1493 yılında Nuremberg'te yayınlanan bir kitapta yer almıştı. Bu gravür İstanbul üzerine Batı kaynaklı kitaplarda yer alan en eski görsel malzeme sayılmaktadır.

Dünyada borsaların ortaya çıkışı iki nedene dayandırılmaktadır. Bunlardan ilki, getirdiği yaratıcı değişikliklerle Akdeniz ticaretinin gelişmesinde rol oynayan Venedik örneğidir. İkincisi ve daha genel olanı ise; Avrupa'da feodal düzenin yıkılmasıyla ortaya çıkan merkezi devletlerin ekonomik, siyasi ve askeri güçlerini artırmak amacı ile yaptıkları harcamalardır.

12. yüzyıldan itibaren Haçlı Seferleri, Levant (Orta Doğu) topraklarının zenginliğini ortaya çıkarmış ve Uzak Doğu'ya kadar uzanan bu yollara, bu yörelerde yaşayan ticaret erbabının egemen olduklarını göstermiştir. Haçlı Seferleri sonrasında Avrupa'nın Venedik yolu ile Orta Doğu ve oradan da Uzak Doğu'ya olan ticareti hız kazanmıştır. Dolayısıyla, Venedik kısa zamanda Avrupa'nın tekeli yönetimi haline gelmiştir. Venedik'in bu güce kavuşmasının bir nedeni de ticaret finansmanında önderlik ettiği yeniliklerdir. Gerçekte, Venedik'te önce Ponte Vecchio'ya, daha sonra Ponte Nuovo ve en son olarak da Ponte Novissimo'ya yerleşen bankalar Levant ticaretine yeni bir finansman biçimi

kazandırarak hem ticaretin hızla gelişmesini sağlamış hem de Venedik gibi dünyanın maliyeti en yüksek; yani yapımı, kapladığı alandan daha fazla altın harcanmasına neden olan kentini yaratmışlardır.

Son yıllara kadar Venedik bankacılığında zenginlik kaynağının ne olduğu konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmış, ancak ayrıntılarda açıklık sağlanamamıştır. Özellikle İtalya'da son yıllarda bu konuda yapılan araştırmaların, Hümanizm akımı ve Rönesans'ın finansmanı konularına kaydırılması Venedik gerçeğine de açıklık getirmiştir. Avrupa'da, özellikle İtalya'da başlayan Hümanizm hareketi Grek-Latin uygarlığına ait taşınabilir ne varsa alınıp İtalya'ya getirilerek değerlendirilmesi ile başlamıştır. Venedik'ten kalkan gemiler yüklerini Levant limanlarına boşaltıp, genellikle eski Yunan ve Roma'ya ait eserleri alıp Venedik'e getiriyorlardı. Yıllarca süren bu aktarım için Venedikli zenginler büyük paralar ödüyorlardı. 17. yüzyıla kadar İtalya'nın ünlü liman ve kentlerinde üretim, ihracat için fazla yaratacak durumda değildi. Sanat eserleri pahalıydı ve prenslerden başka bu alana para ayıracak kitleler yoktu.

İstanbul ya da eski adıyla Constantinopolis Roma ve Bizans döneminde dünyanın en önde gelen ticaret merkezlerinden biriydi. Boğaziçi gibi doğal bir geçit yeri ile Haliç gibi bir doğal limana egemen olan kent gelişmek için her türlü olanağa sahipti.

Karadeniz kıyıları ile Akdeniz arasında deniz ticaretinin odak noktalarından biriydi İstanbul. 16. Yüzyılda Türk denizcilerinden Ali Macar Reis'in yaptığı Akdeniz haritası İstanbul'un o dönemdeki konumunu açık seçik gösteriyor. Uygarlıkların beşiği olan Akdeniz'e egemen olan Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemlerde bölge ticaretini de elinde tutuyordu.

12. ve 13. yüzyıllarda Haçlı seferlerinden sonra Doğu ticaret yollarının açılmasından en çok yararlanan Venedik Cumhuriyeti oldu. Haçlılar kutsal topraklara gidebilmek için Venedik gemilerini kullanıyorlardı. Böylece Venedikliler bir yandan gemi yapımını geliştirirken gittikleri yerlerden getirdikleri malları da Avrupa ülkelerine pazarlayarak çifte kazanç sağlıyorlardı.

Venedik bankaları, ticareti altın ve gümüş para yerine kendi çıkardıkları ve Akdeniz'in her limanında istenildiğinde altın ve gümüş paraya ya da yüklere dönüştürülebilir kağıtlarla yürütmeye başladılar. Bu kağıtlar merkezi hükümetlerin güçlendiği, merkantilizm ve daha sonra Sanayi Devrimi'nin gelişmesi ile merkezi otoriteye ya da bir devlet bankasına bağlı olarak çıkarılan banknotlardan farklı olarak çok çeşitli ve güçlerini de bu çeşitlilikten alıyordu.

Venedik banka ve bankerlerinin ihraç ettikleri bu kağıtların en önemli yararı ihraç edenlere parasal rant sağlamasıydı. Başka bir deyişle, altın ve gümüş paraya göre oluşmuş faiz haddini düşürmesiydi. Bu banka veya bankerler sahip oldukları altın ve gümüş stokunun en az üç katında ve en fazla altı yedi katında kâğıt piyasaya sürerek kendileri için paranın maliyetini düşürüyordu. Düşen faiz haddi de Akdeniz ticaretini hızlandırıyor. Doğal olarak bütün bu gelişmeler Venedik'e rant sağlıyordu. Gerçekte Venedik'te altın ve gümüş dışında para yaratmak ilk olarak maden değerinin çok üstünde bakır para ile başladı. Ticaret hacmi genişleyince ve özellikle ticaret gemilerinin yük alma kapasiteleri artınca bakırdan kâğıda geçildi

Akdeniz'den başlayarak Çin'e kadar uzanan ticaret alanında, Venedik kağıtlarının kullanılması ve bunun aynı zamanda altın, gümüş para ve külçe peşinde olan korsanlara karşı en iyi savunma aracı haline gelmesi bu kağıtları adeta bütün ticaret işlemlerini temsil eden rakipsiz

bir araç haline getirdi. Bu kağıtlar zamanla temsil ettiği değerler ve bunları ihraç edenler ile imzaları olanların bankacılık ve ticaret alemindeki itibarlarına göre değer farklılıkları göstermeye başladı. Ayrıca, bu durum vadeli ve vadesiz kağıtlar arasındaki faiz farkını da yansıttığından bu kağıtların da kendi başlarına değer ifade eden ve alınıp satılan metalar haline gelmesi sonucunu yarattı, ilk kez Venedik'te Ponte Vecchio banka ve bankerlerinin kendileri ve müşterileri arasında alınıp satılmaya başlayan bu kağıtlar daha sonra bütün Akdeniz liman kentlerini de aşarak Britanya Adaları ve hatta İskandinavya'ya kadar uzandı. İstanbul'u aşip Karadeniz'e ulaşması ile bütün önemli limanlarda çeşitli malların alım-satımının yanı sıra bu kağıtların değiştirilmesi de başlamış oldu. Sadece kağıtların işlem gördüğü organize piyasalara geçiş ise Avrupa'da merkezi hükümetlerin kurulup genişlemesi ile ivme kazandı.

Avrupa'da Borsaların Ortaya Çıkışı

Avrupa'da güçlü merkezi yönetimlerin kurulması ile borsaların da ilkel biçimleri içinde ortaya çıktığını görüyoruz. Bu devletlerin merkez ve taşra organlarını kurmak ve yürütmek, orduları silahlandırmak, silah altına alınan insan ve hayvanları beslemek, ülkenin her köşesine ulaşmak amacıyla yol yapımına gerek vardı. Ticaret yolları ve konaklama yerleri gibi Hazine'ye ait masrafları karşılamak için konulan çeşitli vergiler ve tarım işletmelerinin geliri karşısında savaşlarda düşmandan ele geçiri-

Venedik bankerleri ticareti altınla değil de hemen altına çevrilebilecek kağıtlarla yapmak yöntemini bularak hem Akdeniz ekonomisinde bir hareketlilik sağladılar, hem de ileride kurulacak borsalara öncülük ettiler. 1400 yıllarında Venedikliler büyük ticaret gemileri inşa edebiliyor, bu gemiler Karadeniz kıyılarına kadar gidebiliyorlardı.

Venedik ile İstanbul arasındaki rekabet Türklerin İstanbul'u fethinden çok önce başladı. 1204 yılında biraz da Venediklilerin kışkırtmasıyla IV. Haçlı Seferi'nde Latinlerin İstanbul'u yağma etmesi Bizans İmparatorluğu'nu zayıf düşürdü. Bunun üzerine Bizanslılar İstanbul'un karşısında Haliç kıyısında bir Venedik ticaret kolonisi kurulmasına izin vermek zorunda kaldılar. Galata adını alan bu uydu kentten daha sonra Venediklilerin rakibi Cenevizliler ve Latinler de yararlandılar.

len servetler ile bir gelir bütçesi oluşturulduğunda, harcamaların daha fazla olduğu görüldü. Bu nedenle merkezi devletler o günden bugüne bütçe açıklarına çözüm aramaya koyuldu. Zamanla merkezi yönetimlere eğitim, ulaşım, adalet ve güvenlik görevleri de yüklenince bu açık daha da belirgin olmaya başladı.

Merkezi devletler bütçe açığını önce iç ve sonra dış borçlanma ile daha sonra da merkez bankalarını kurarak banknot çıkararak kapatmaya çalıştılar. Bu arada, 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar güçlenen devletler merkantilist politika ile zenginleşme ve sürekli ithalat fazlası yaratarak ülkeyi ve sonra da Hazine'yi zengin etme politikası izlediler. Sermaye birikiminin tek hedefinin altın ve gümüş gibi kıymetli maden stoklarının çoğaltılmasına bağlı kılınması, bu madenlerin diğer mallara karşı satın alma gücünün düşmesi gibi beklenmeyen bir sonuç yarattı. Bu sonuç, Avrupa'nın güçlü devletlerini, zenginliği altın ve gümüş varlıklarının artırılmasıyla değil, "mübadele hadlerini" kendi lehlerine çevirecek mal ve hizmet üretimine geçmeye zorladı. 19. yüzyılda hızlanan "Sanayi Devrimi" de böyle ortaya çıktı. "Sanayi kapitali" zaman içinde "finans kapitali"ne dönüşerek sermaye birikiminin doğmasına yol açtı.

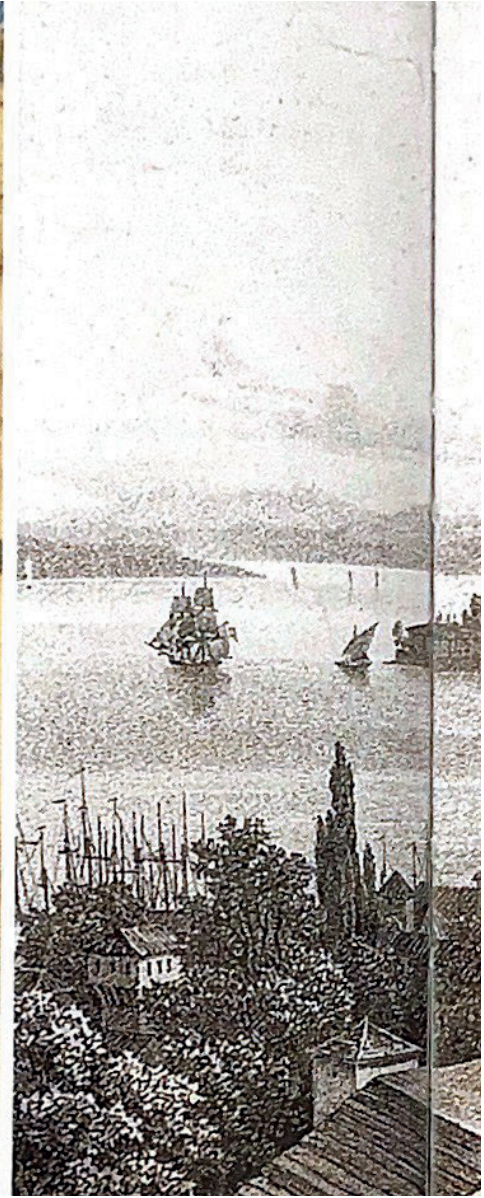
Fransa, İngiltere, İspanya ve diğer küçük Avrupa ülkeleri 15. yüzyıldan başlayarak dünyanın birçok bölgesi ile ticaret yapma olanağı bulunca merkezi devletleri, yeni ticaret yollarının açılmasında, düzenlenmesinde ve korunmasında geçmişe göre daha aktif olmaya zorladı. Bu amaçla deniz ulaşımına ağırlık verildi ve ticaret filoları oluşturuldu. Bunun somut bir örneği, Fransa Kralı I. François ile Kanuni Sultan Süleyman arasındaki ünlü kapitülasyon anlaşmasıdır.

Galata'ya yerleşen Venedikli ve Cenevizli bankerler ve onlara çalışan tüccarlar Bizans İmparatorluğu topraklarında ticaret yapabilmeye, hatta vergi toplama gibi ayrıcalıklar elde ettiler. Bu ayrıcalıkları bölgeye Türkler geldikten sonra da devam etti.

Kanuni'nin Marsilya'ya 200 parça gemi yollaması ve bu gemileri rayiçlerinin çok altında bir değerle Fransa'ya vermesi, Fransa'ya Akdeniz'de ticaret gemileri ile yolcu ve yük taşıma imtiyazının verilmesi Kanuni'nin deniz ticaretine verdiği önemin bir sonucudur.

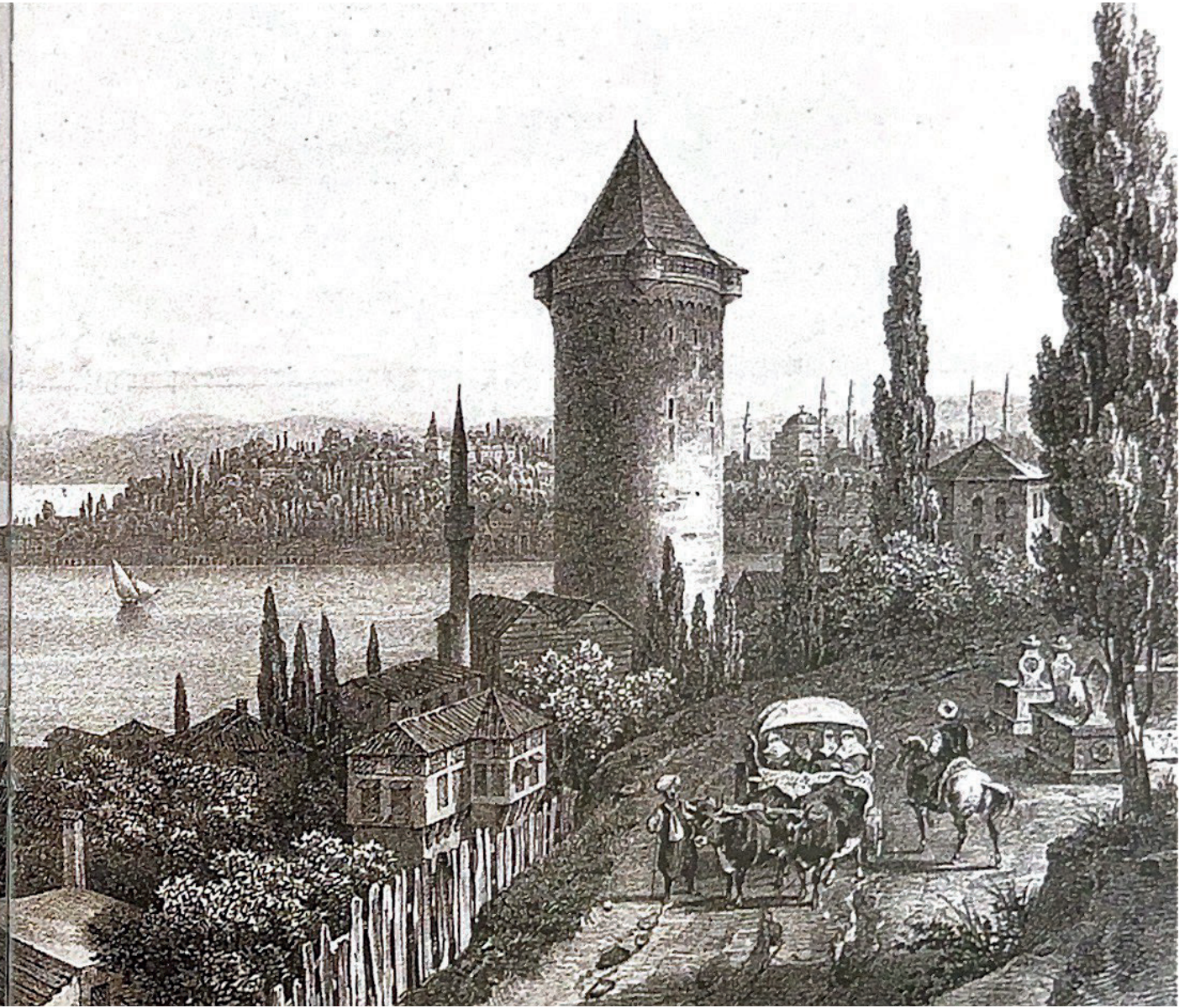
Akdeniz ticareti Osmanlılar için o dönemde çok önemliydi; devlet, gelirinin büyük bir bölümünü deniz yolu ile yapılan ticaretten sağlamaktaydı. Osmanlılar Akdeniz'in Afrika kıyılarındaki iskelelerini ellerinde

Galata kurulurken aynen İstanbul'dakine benzer bir yapılaşma uygulandı. İstanbul'un çevresi nasıl karadan ve denizden gelecek saldırıları karşılamak için surlarla çevriliyse Galata'nın çevresine de surlar yapıldı. Bu surların en yüksek noktasına, limana gelen gemileri izleyebilecek bir kule dikildi. Bu kule Galata'nın simgesi oldu.

tutuyorlardı. O dönemde "kapı geliri" adı verilen, gemilerin uğradıkları limanda çeşitli hizmetler için ödedikleri paranın büyük bir bölümü Osmanlı Hazinesi'ne gidiyordu. Örneğin, Marsilya'dan kalkan bir geminin Beyrut'a gidebilmesi için ilk durağı Cezayir'di. Cezayir'den Beyrut'a gidebilmek için çağın en son model yük ve yolcu gemisi en az otuz yere uğramak zorundaydı. Bu kapılarda gemilerin onarımı, kalafat ve yelkenlerin bakımı, tayfa değişimi, mal yükleme ve boşaltma işlerinin hepsi çeşitli adlarla konulan vergilerle Osmanlı Hazinesi'ne gelir sağlamaktaydı. Sonraki dönemlerde yapılan daha sağlam gemiler uğrak yerlerinin sayısını azaltmış ve zaman içinde bu kapıların önemi kaybolmuştur.

Bu nedenlerle, Akdeniz ticaretinden büyük kazanç sağlayan Avrupa devletleri yol ve liman inşa ederek ve sivil donanmalar kurarak bu gelirden pay almak istediler. Ancak 16. yüzyıldan başlayarak deniz yollarıyla bağlantılı karayollarını yapmak, köprüler inşa etmek ve ticaretin mevsimler dolayısıyla aksamaması için alternatif yollar inşa etmek

amacıyla yeni gelir ve finansman kaynakları bulmaları gerekti. Buna paralel olarak Sanayi Devrimi'nin ilk günlerinde görüldüğü gibi yerel yönetimler de altyapılarını güçlendirmek, nüfus artışına paralel olarak kamu mal ve hizmetlerini artırabilmek için ek finansman olanaklarının peşine düştüler. Böyle bir arayış, "kamu borcu" denilen ve daha sonra kapitalist dünyanın "finans kapitali" diye anacağı yeni bir kapital türünün ortaya çıkmasına neden oldu

Bu arada, ticaret bankalarıyla bankerlerin ve güvenilir tüccarların kağıtları da bir ödeme aracı olarak elden ele dolaşmaya başladı. Fakat 16. yüzyıldan sonra Avrupa merkantilizminin itici gücü haline gelecek "anonim şirket" biçiminde örgütlenen büyük ticaret şirketlerinin hisse senetleri ve tahvillerinin alım-satımı, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde yoğunlaşan ticari faaliyetin yanında yeni bir ticaret türü olarak gelişme gösterdi. Bu kıymetli kağıtların alım-satımı ve rehini, geçici olarak belirli vadelerle ciro edilmeleri, kısa zamanda ticaret dünyasında yeni bir sektör olarak kendini göstermeye başladı. Nitekim 17. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa başkentleri ile liman kentlerinde bu de-

Eski gravürlerden birinde Galata Kulesi'nden İstanbul'a bakış. Limana giren gemiler rahatça mallarını Galata'ya boşaltabiliyor, Doğu'dan gelen mallarla takas yapabiliyor, yeni mallar yükleyip İstanbul'dan ayrılabiliyorlardı.

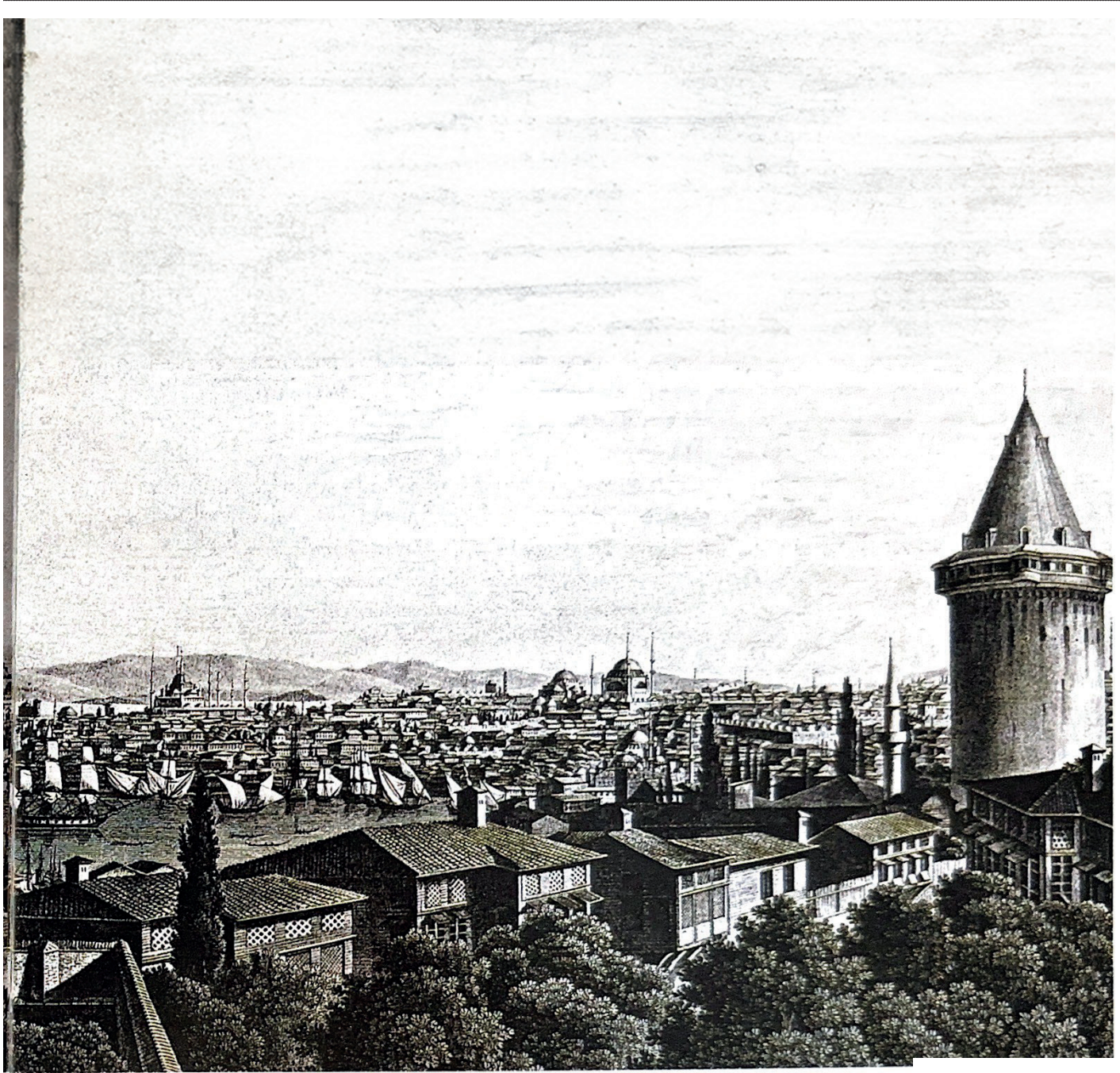

Galata'nın durumu 13. yüzyıl sonlarında İstanbul'a gelen Ressam Melling zamanında da pek değişmiş değildi.

Melling'in ünlü gravürleri arasında yer alan bu gravürde Galata Kulesi yine bir simge olarak genel görünümü süslüyor. Karşıda ise surlar içinde Osmanlı İstanbul'unu görebiliyoruz.

ğerli kağıtların alım-satımı ve işlemlerinin belirli kurallara uygun olarak yapılmasını sağlayan borsalar ortaya çıkmaya başladı. İlk aşamada tüccar kuruluşları ve kulüplerinin gözetim ve denetimi altında olan borsalar daha sonra merkezi hükümetlerin denetimine girdiler. Günümüze gelinceye kadar, hükümetler değişen koşullara ve kendi ekonomik politikalarına uygun olarak borsalarda hukuki, yapısal ve ekonomik düzenlemeler gerçekleştirdiler. Bu tür düzenlemeler halen sürmektedir.

Sanayi Devrimi, borsalarda ticari kağıtların yanı sıra sanayi işletmelerinin hisse senedi ve tahvillerinin, işletmelere ait tüm girdileri, tesisleri, makinaları ve mal stoklarını, ham madde ve mamul madde alım-sa-

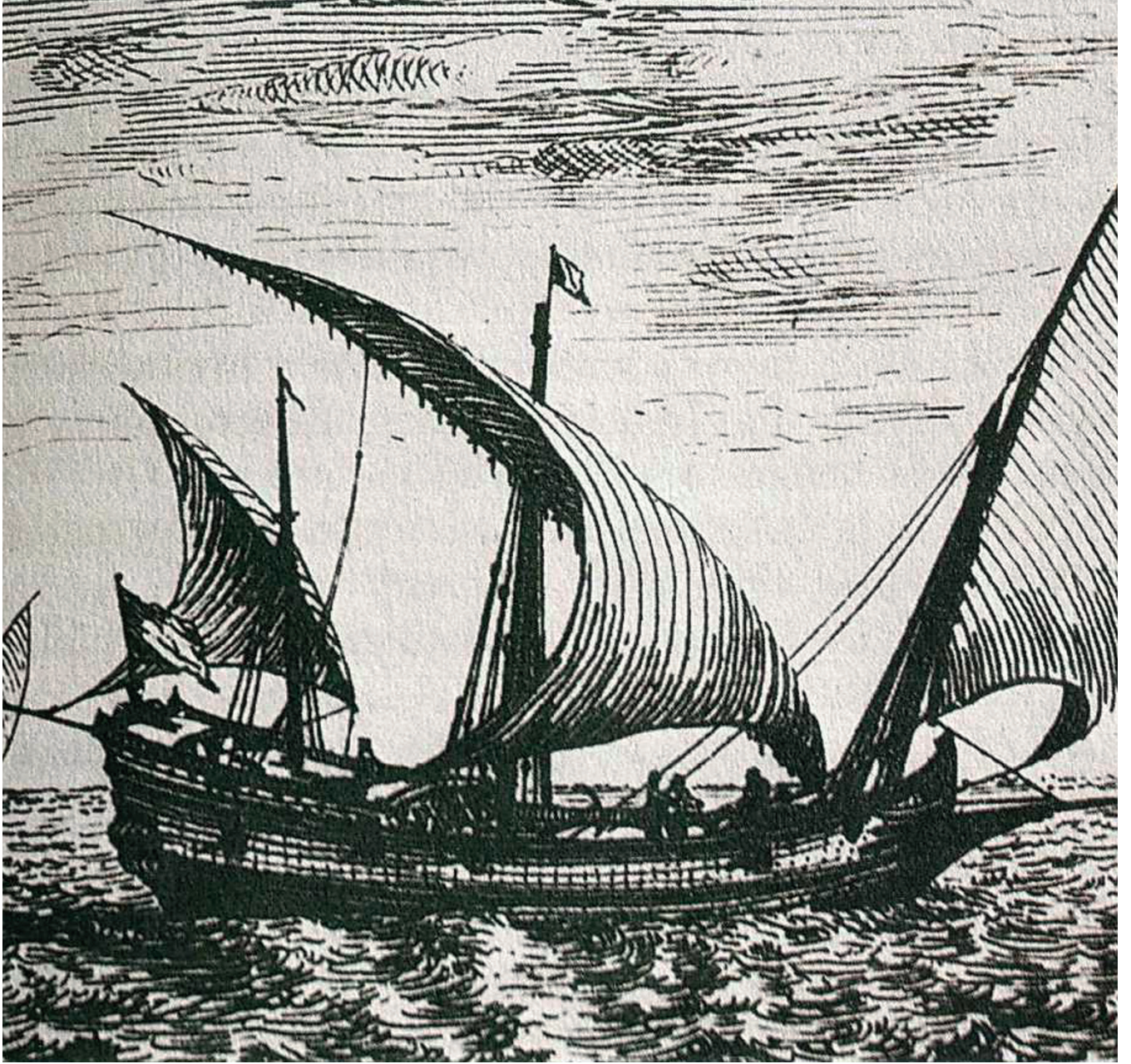

tımlarını da kapsayan ve bütün bu aktifleri temsil eden kağıtların borsalarda işlem görmesi sonucunu yarattı. Sanayi Devrimi'nin borsa bakımından en büyük özelliği, sınai kapital ve sınai finansman araçları yanında finans kapitalini yaratmış olmasıdır.

Gerçekten de 18. yüzyılın sonlarına doğru Napolyon Savaşları sonrası Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren ülkeler arasındaki yoğun rekabet, serbest piyasa düzeninin tekellerden arınmaması ve bu arada işçilere verilen ödümler sanayide sermayenin veriminin düşmesine yol açtı. Bu sonuç, yeni bir tür sermayenin ortaya çıkmasına neden olarak borsaları bugünkü özelliğine kavuşturmuştur.

Melling İstanbul'a Sultan III. Selim'in mimarı olarak gelmiş, bu nedenle İstanbul'u ve Boğaziçi'ni tanıma olanağını bulmuştu.

Padişah'ın kız kardeşi Hatice Sultan'a bir saray yapan Melling'in geriye bıraktığı gravürler İstanbul için bir dönemin en önemli tanıkları sayılıyor.

15. ve 16. yüzyıllarda Akdeniz'de ticaret buna benzer yelkenli gemilerle yapılıyordu.

Geniş gövdeli bu gemiler mümkün olduğu kadar çok yük taşıyabilecek biçimde inşa ediliyordu.

Yelkenli olan bu gemiler çoğu kez korsanların saldırılarına uğruyordu.

Avrupa kıtasında barış dönemine girilmesiyle büyük sanayi ülkelerinin, Almanya'nın başını çektiği sanayileşme çabasında olan öteki ülkelere karşı rekabeti başlayınca, sanayide verimi düşen sermaye başka yatırım alanları aramaya başladı. Bu arada, artan üretime karşı içte ve dışta talep yaratmak için kredi olanaklarının kullanılması gerektiği, kısa zamanda sermayenin sanayi malları üretiminden bu malların finanse edilmesi gibi, bir bakıma daha kârlı bir alana yönelmesine neden oldu. Gerçekte finans kapitalin oluşumuna yol açan bu sını mal ticaretinin finansmanı sını malının talebindeki artışı hızlandırdı. Bu gelişme, Avrupa'da öteki ülkelerin sını üretimi katılmaları ile ortaya çıkan arz bolluğu, talep düşüklüğü dolayısıyla ortaya çıkabilecek bunalımları önleyici bir işlev üstlendi.

Üreticinin finansmanı yanında içeride ve dışarıdaki tüketicinin finansmanına yönelik gelişmeler, Avrupa'da borsalar arası işlemleri hız-

landirdiği gibi, borçlananın ve borç alanın risklerini artıran sonuçlar yarattı. Sonuçta finans piyasalarının riski yükselmiş ve borsalar bu sayede gelişmiş, canlılığını sürekli korumuş ve bir bakıma da dünyadaki ekonomik göstergelerin hazırlayıcısı ve yansıtıcısı haline gelmişlerdir. Böylece borsalar sanayide sermaye maliyetinin, devletlerin iç ve dış borç tahvillerinin, faizleri ve fiyatları ile diğer bütün kağıtların değerlendirildikleri önemli pazarlar haline dönüşmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu Hazine'si limanlara uğrayan, özellikle İstanbul'a gelen ticaret gemilerinden önemli ölçüde gelir sağlıyordu.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethetmek için hazırlıklara giriştiğinde Galata'da yerleşmiş olan Venedik ve Cenova kökenli tüccarlarla temaslar kurdu. Böylece 1453 yılında İstanbul'u fethettikten sonra ekonomik düzenin daha önce olduğu gibi devamını sağladı.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA AVRUPA EKONOMİSİNE ENTEGRASYON ÇABALARI VE BORSALARIN ROLÜ

Fatih Sultan Mehmet ve Galata Bankerleri

Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u ele geçirme planlarını kurmaya başladığı günlerde yaptığı temaslar, ordusunun gereksinimlerini belirlemek kadar önemli başka sorunlarla karşı karşıya bırakmıştı. Bizans'ın ekonomik düzeni ile Osmanlı Devleti'nin ekonomik düzeni arasında büyük farklar vardı. Fatih Sultan Mehmet, Bizans'ı ele geçirdikten sonra onun ekonomik düzenini de sürdürmek gereğini anlamış görünüyordu. Bunun için, bir taraftan ordusunu bu görevde hazırlarken öte yandan da fetih öncesi ortaya çıkabilecek ekonomik sorunları birer birer ele almaya başladı. Aslında, ordunun bu harekate hazırlanmasında da ekonomik sorunlar ağır basmaktaydı. Bizans ordusu, kendisi için yabancı sayılabilecek bir düzen ve donatım içindeydi. Bütün silahları Venedik yolu ile Avrupa'dan geliyordu. Ayrıca Haliç ve Galata'yı dolduran yüzlerce yelkenli gemi de Bizans'ın büyük ölçüde Avrupa ile ticari ilişkiler içinde olduğunu gösteriyordu. Askeri alanda üstünlük kurabilmesi için bazı askeri araç-gereç ve silaha gereksinim vardı. Bunlar, ancak Galata'ya yerleşmiş olan banker ve tüccarlar aracılığıyla sağlanabilirdi. Ayrıca kent ele geçirildikten sonra iktisadi ve toplumsal yaşamın olduğu gibi sürmesi gerekiyordu. Bu nedenle de Galata'dan danışman ve hatta finansörler aramak gereği ortaya çıkıyordu.

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu büyük bir gelişme gösterdi. Türkler Balkanlarda egemenliklerini pekiştirdiler ve Avrupa içlerine doğru ilerlemeye başladılar. Bu genç imparatorluğun başkenti olan İstanbul ticaretin ve her türlü sanatın geliştiği bir merkez oldu. İstanbul limanı ise mal getiren ve götüren her türlü tekneyle doluydu.

İstanbul'un fethinden sonra Türkler kendi özelliklerini kente eklediler. Her yer camiler ve saraylarla donatıldı. 17 yüzyılda ressam Jean-Baptiste Hilaire İstanbul'a geldiğinde kent çoktan yeni kimliğine kavuşmuştu.

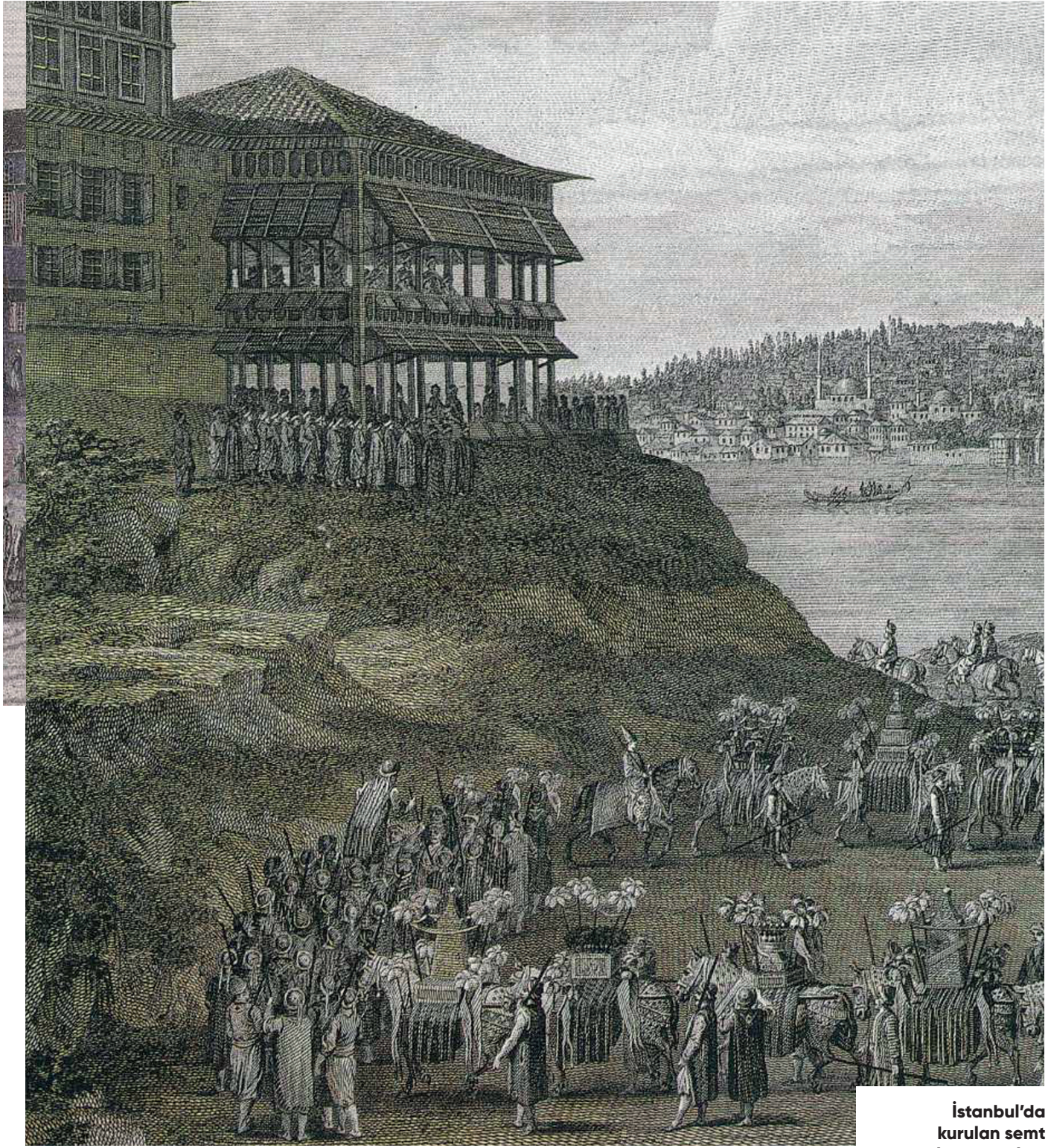

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde İstanbul ekonomik bir canlılığa da kavuştu. Başkent oluşu nedeniyle imparatorluğun uzak köşelerinden gelen kervanlar İstanbul'da buluşuyordu. Bu buluşma noktalarından biri de Bizans döneminde at yarışlarının yapıldığı At Meydanı ve çevresiydi.

Olaylar da bu doğrultuda gelişmiş, Fatih Galata'ya yerleşmiş Venedik ve Cenova kökenli tüccar ve bankerlerle iş birliği içine girerek Bizans'ı istediği biçimde ele geçirmişti. Bizans ele geçirildikten sonra da Avrupa ile iktisadi ve siyasi ilişkilerin sürdürülmesinin gerekli olduğuna inanan Fatih Sultan Mehmet, Galata sakinleri ile anlaşma ve uzlaşma yoluna gitti. Onları da kendisine sadık birer uyruk yapmak için temsilcileri ile görüştü ve "Emir ve yasalarına uymak, vergi ve harçları düzenli ödemek koşulu ile eskiden olduğu gibi işlerine devam edebileceklerine" dair bir ferman yayınladı.

Galata'daki banker ve tüccarlar Bizans'a borç para vermek yanında birçok vergilerin de mültezimliğini (toplayıcılığını) yapıyorlardı. Bizans'a ait topraklardaki vergileri toplamak için açık artırma ile yapılan ihalelere katılıyor ve hükümete peşin para verme yoluyla vergileri toplama, tahsil etme hakkını satın alıyorlardı. İşte Bizans'ın mültezimleri, Fatih döneminden sonra Osmanlı Devleti'nde de bu görevlerini sürdürecekler ve bu sayede büyük etkinlik sahibi olacaklardı.

Gerçekten de Galata'da faaliyet gösteren bu banker ve tüccarlar bir ucu Amerika'ya kadar uzanan dünya ticaretinin mali konularında uzmanlaşmış kişiler olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminden başlayarak, tarih içinde kayboldukları yakın günlere kadar görevlerini sürdürdüler. Bir yandan ticaret merkezi olması, öte yandan da Osmanlı Devleti'nin bütün mali ve iktisadi işlerinin yürütülmesinde etkin rol oynaması nedeni ile Galata şimşekleri üzerine çekmiştir. Zaman zaman danışmanlık yaparak, zaman zaman da bazı ünvan ve ka-

demeleri işgal ederek işlerini yürüten Galata bankerleri, bazı dönemlerde padişahlar başta olmak üzere Osmanlı Devlet ricali ve özellikle İslam-Türk halk tarafından "tefecilik, sahtekarlık, hainlik" gibi sıfatlarla suçlanmışlar, hatta ölüm ve hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Buna rağmen, İmparatorluğun mali ve iktisadi işlerini yürütmede ve sorunlarını çözmede gösterdikleri başarıların unutulmaması gerekir.

İstanbul'da kurulan semt pazarları da halkın gereksinimlerini karşılamada önemli bir rol oynuyordu. Örneğin Ortaköy'de Defterdar Burnu ve çevresi Boğaziçi ile İstanbul arasında en hareketli pazar yerlerinden biriydi.

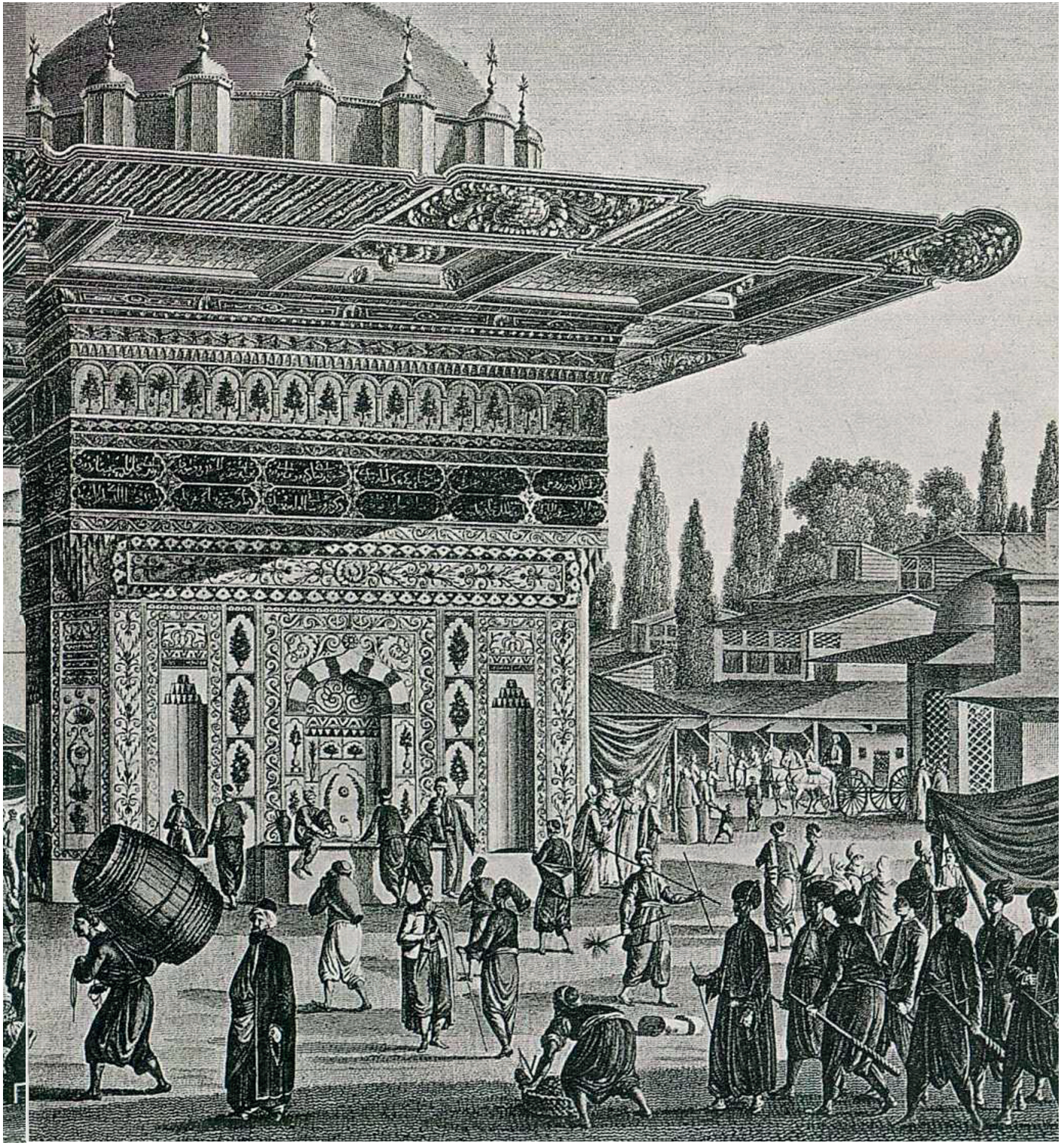

Galata'ya komşu semt olan Tophane, İstanbul'un alışveriş merkezlerinden biriydi. Görkemli Tophane Çeşmesi'nin çevresindeki alanı satıcılar ve müşteriler doldururdu.

Galata rıhtımının yakın olması burada pazar kurulmasının nedenlerinden biriydi.

Galata'da İlk Osmanlı Bankerleri ve Adı Konulmamış Borsa

Osmanlı Devleti, Avrupa'da güçlü merkezi devletlerin kurulması ile ortaya çıkan "kamu borçlanması" (La Dette Publique) yerine Galata bankerlerinden devamlı kredi sağlama yolunu seçti. Bunun başlıca nedeni, Galata bankerlerinin Bi-

zans'tan kalma politikalarıdır. Aslında Osmanlı Devleti 1854 yılında resmen ilk dış kredi aldığı günden sonra da Galata'daki banka ve bankerlerin Bizans'tan kalma yöntemleriyle finanse edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'e sağlanan fonların kaynağı nasıl Avrupa piyasaları ve özellikle Venedik kökenli ise, Abdülhamit döneminin başında Banker Zarifi'nin hükümete sağladığı kısa vadeli krediler de Paris veya Londra piyasalarından, kendi ya da bankası tarafından %5 veya %6 faizle toplanmıştır. Bu

Çeşmeler Osmanlı döneminin İstanbul'a getirdiği en önemli özelliklerden biriydi. İstanbul'un dört bir yanını süsleyen bu çeşmeler içinde Tophane Çeşmesi görkemli yapı biçimiyle her dönemde hayranlık uyandırdı.

Kanuni Sultan Süleyman yönetiminde (1520-1566) Osmanlı İmparatorluğu en kudretli dönemini yaşadı. İmparatorluk sınırları Viyana'dan Arabistan çöllerine, Mısır'dan Cezayir'e uzanıyordu. Kanuni Sultan Süleyman'ın Akdeniz'de yaptığı en önemli ekonomik girişim Fransa ile yaptığı kapitülasyon anlaşması oldu.

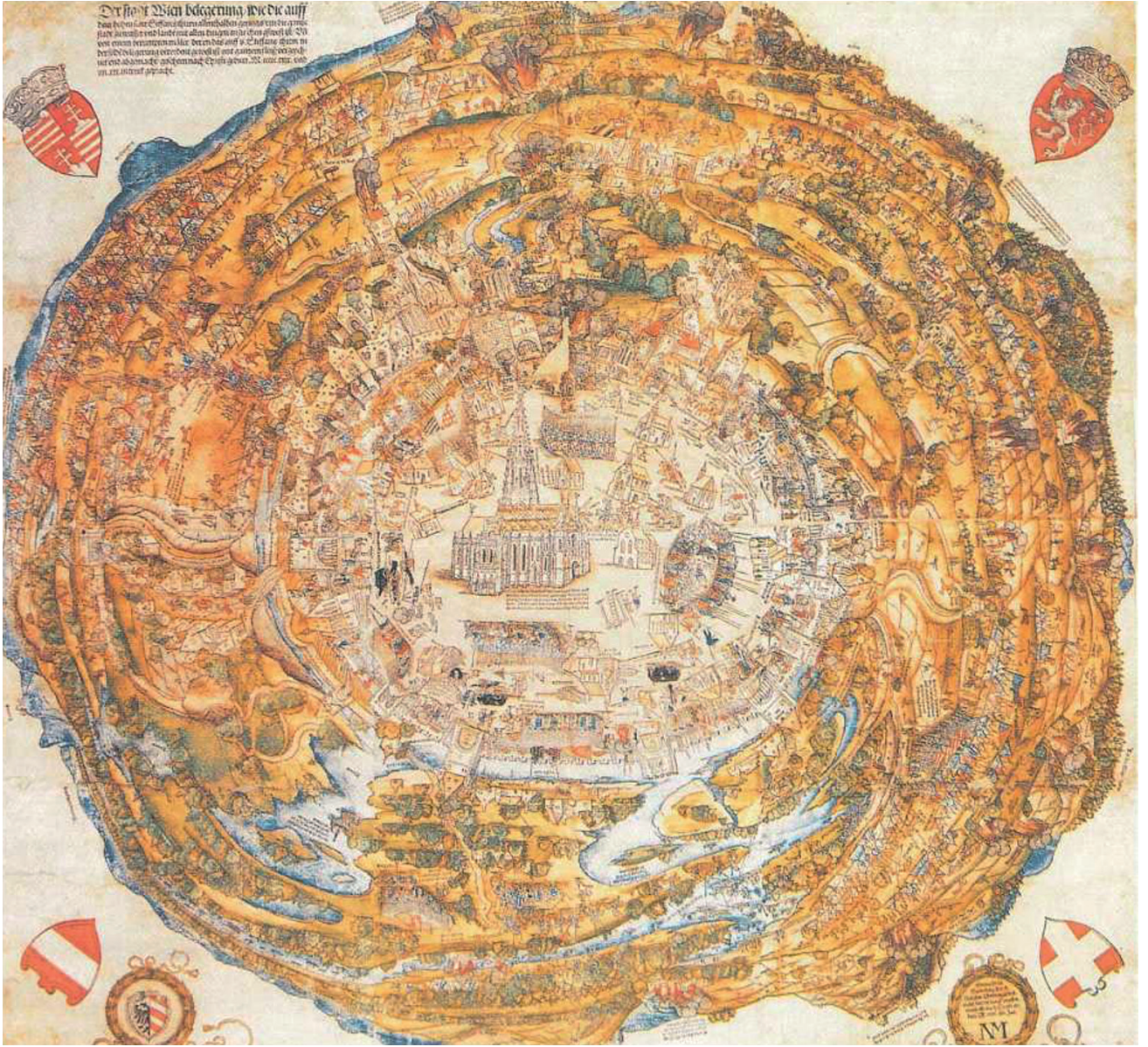
fonlar, Osmanlı hükümetine üç aylık vade ile %10'a kadar varan bir faiz ile borç olarak aktarılmıştır.

Bu finansman mekanizmasının yüzyıllarca işlemesi, aslında bu bankerlerin Avrupa borsa ve mali çevrelerindeki itibarlarının bir göstergesidir. Bankerlerin bu gücü elde edebilmeleri Avrupa finans merkezlerinde ve kendi kağıtlarının işlem gördüğü borsalarda ünlerini sürdürmeleri, büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı anlarında dahi borçlarını ödemedede büyük özen ve çaba göstermiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zaman zaman bu borçların ödenmesi için saraydaki en kıymetli mücevherler, altın ve gümüş eşya bile satılmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın en sevdiği gözdesi ve eşi Hürrem Sultan Avrupa kaynaklarında Roxalan diye anılır. Saraya bir cariye olarak getirilen ve Rus kökenli olduğu söylenen Hürrem Sultan kısa zamanda Kanuni Sultan Süleyman'ın dikkatini çekti. Daha sonra padişahın nikahlı eşi oldu.

Galata'daki bankerlerin Fatih döneminden başlayarak bütün Avrupa'da olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırları içinde de yayılmış ortakları ve ajanları bulunuyordu. Bu yerel sarraflar, 18. yüzyılın başından itibaren yaygınlaşmaya başlayan Osmanlı azınlıklarının da toprak mülkiyetine kavuşup çeşitli tarımsal faaliyetlere geçmeleri dolayısıyla "ürünün rehine edilmesi" biçimini alan tarım kredilerini de finanse ettiler. Yerel sarraflar aynı zamanda Galata'daki baş mültezimin ortağı ya da memuru, ajanı olduğu için vergi toplama ile ilgili yerel işleri de yürütmekteydi. Kendi başlarına hareket ettikleri zaman da finansman kaynakları Galata'daki büyük bankerlerdi. Bu neden-

Kanuni Sultan Süleyman en güçlü döneminde ordusuyla Avrupa içlerine ilerleyerek Viyana'yı kuşattı.

O dönemde yapılmış bu gravür Türk ordusu tarafından çevrilmiş Viyana'yı gösteriyor.

Kanuni Sultan Süleyman kış koşulları nedeniyle bu ilk Viyana kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı. Daha sonraki yıllarda Kara Mustafa Paşa tarafından gerçekleştirilen ikinci kuşatma da başarılı olamadı.

le tarımsal bölgelere henüz telgrafın ulaşmadığı 19. yüzyılın son çeyreğine kadar yerel sarraflar merkezden kendilerine uygulanan faiz hadleri ve ödeme koşulları ile sadece yerel tarıma değil yerel yönetimlere ve orduya da finansman olanakları sağlıyorlardı.

Gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin Batı'da olduğu gibi bütçe açıklarını veya Hazine'nin sıkıntıya düştüğü anlarda ortaya çıkan açığı kapatmada, 300 yıla yakın bir zaman altın ve gümüş paraların ayar ve ağırlığını düşürme yoluna gitmesi, Galata bankerlerinin de bu işe bulaşmasına yol açtı. Osmanlı Devleti, bu bankerlere, güçlerini bilerek, altın ve gümüşü nereden bulduklarını hiç sormadan, altın ve gümüş para basma hakkını verdi. Bu da Batı ülkelerinde kağıtlara bağlı olarak düzenlenmiş olan borsalar yerine, İstanbul'da çeşitli değer, ayar ve ağırlıktaki altın ve gümüş paraların alım-satımının yapıldığı bir borsanın oluşmasını sağladı. Sadece başkentin değil, imparatorluğun öteki kent ve hatta kasabalarının çarşı semtlerinde adına "köşe sarrafları" denilen, iş-